

Esther Captain en Onno Sinke, *Het geluid van geweld. Bersiap en de dynamiek van geweld tijdens de eerste fase van de Indonesische Revolutie, 1945-1946* [Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië 1945-1950.] (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022). 314 pp. ISBN 9789463726788.

DOI: 10.52024/fij4jf53

De boekhouding van geweld tijdens een conflict is een cruciaal instrument voor de latere erkenning en verwerking van dader- en slachtofferschap. Als die gaten vertoont is het achteraf lastig vast te stellen wie, waar, wanneer en waarom de gewelddaad heeft gepleegd. De zoektocht naar waarheidsvinding wordt nog problematischer als er geen politiek belang is gediend bij nader onderzoek. De ‘pull-factor’ ontbreekt. Voor overlevenden en nabestaanden is het, net als bij een onopgeloste moordzaak, bijna onmogelijk de traumatische ervaring te verwerken en af te sluiten. Het gevoel ‘miskend’ te worden in combinatie met het ‘kennisvacuüm’ scheidt de ideale voedingsbodem voor speculaties, mythevorming en het cultiveren van ‘exclusief’ slachtofferschap. Deze reflex wordt nog eens versterkt als er sprake is van stevige concurrentie bij het claimen van historisch onrecht.

Het is tegen deze achtergrond dat de historici Esther Captain en Onno Sinke hun onderzoek uitvoerden naar de golf van extreem geweld die oplaaide in de vroege fase van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (augustus 1945- maart 1946). Dit is een onderdeel van het grootschalige onderzoek naar Nederlands extreem militair geweld tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog dat uitgevoerd werd door de onderzoeksinstituten KITLV, NIOD en NIMH.⁹

De maatschappelijke weerstand van verschillende belangengroepen tegen dit grote onderzoek was fors. De auteurs van *Geluid van geweld* werden op voorhand geconfronteerd met wantrouwen en aanvallen in pers en sociale media. Het is gemakkelijk deze vijandigheid te verklaren uit onvermogen genuanceerd te denken over een pijnlijk historisch thema. Maar we hebben hier te maken met de erfenis van uitsluitingsmechanismen die bepalen welke plaats wetenschap, politiek en media toebedelen aan een geval van historisch onrecht.

9 Voluit heet het programma *Onafhankelijkheid, dekolonisatie, geweld en oorlog in Indonesië 1945-1949*, en de namen van de instituten zijn: Koninklijk Instituut voor Taal, Land- en Volkenkunde, NIOD Instituut voor Oorlog, Holocaust en Genocide-studies, Nederlands Instituut voor Militaire Historie.

Niet datgene krijgt voorrang waar men het minst over weet, maar wat op de meeste maatschappelijke weerklank en, daarmee samenhangend, financiering kan rekenen.

Een thema moet dus politiek ingekaderd worden om een plek op de apenrots van historisch onrecht te krijgen. Zo ontstaan tegenstellingen die steeds verder af lijken te staan van de daadwerkelijke ervaring van de slachtoffers van het geweld. Pleidooien voor onderzoek naar slachtoffers van Indonesische vrijheidsstrijders die zich verzetten tegen de terugkeer van de kolonisator, worden geframed als ‘rechts en koloniaal’. De roep om herbezinning op eeuwenlange koloniale onderdrukking en het initiëren van onderzoek naar Indonesische slachtoffers van Nederlands geweld worden neergezet als ‘links en woke’.¹⁰ De aanvallen – vooral die in sociale media – op de onderzoekers van het programma hielden de geesten ongetwijfeld scherp, maar zullen ook mentaal een tol hebben geëist. Doorgaans is daar aan het einde van de rit weinig aandacht voor. Toch zou het goed zijn als de oudere generatie kennismakelaars van de drie instituten stil zou staan bij wat het ‘parkeren’ van politiek niet opportune historische thema’s – Nederlands geweld omdat het kwetsend is voor veteranen – Indonesisch geweld omdat het schadelijk is voor onze relatie met Indonesië – voor gevolgen heeft gehad op de verschillende herinneringsculturen en de bereidheid vertrouwen te hebben in nieuw onderzoek. Als je decennialang de thema’s negeert en ze pas ‘onderzoeksfähig’ worden door de inzet van activisten, wekt dat niet de indruk van oprechte interesse. Een jongere generatie historici die bij het onderzoek werd betrokken kreeg de rekening gepresenteerd van dat wantrouwen.

Captain en Sinke slagen in hun missie om het extreme geweld in de eerste fase van de Indonesische strijd om onafhankelijkheid te verklaren zonder verstrikt te raken in de tegenstelling koloniaal-rechts versus woke-links. Dat doen ze door Neerlandocentrische benamingen los te laten, categorieën ‘daders’ en ‘slachtoffers’ te verbreden en geweldsconfrontaties op alle eilanden, niet alleen Java en Sumatra, in hun analyse mee te nemen.

10 ‘Woke’ is een term die oorspronkelijk verwijst naar ‘alert’ oftewel ‘wakker’ zijn, en oog hebben voor racisme problematiek en sociaal onrecht jegens minderheden in een samenleving. Het heeft echter in de afgelopen decennia een pejoratieve connotatie gekregen. Het principe om in taalgebruik en omgangsvormen rekening te houden met gevoeligheden van (voorheen) onderdrukte groepen, wordt door bepaalde sociale groepen ervaren als overdreven en modieus, en als een beperking van de vrijheid van meningsuiting.

Zo is in Nederland altijd gesproken over de ‘bersiap-periode’, een benaming die is ontleend aan de strijdkreet ‘bersiap’, wat ‘wees paraat’ betekent. Jonge Indonesiërs riepen zo landgenoten op om in verzet te komen tegen de terugkeer van het Nederlandse koloniaal gezag. Dat verzet manifesteerde zich in de vorm van terreur. De herinnering hieraan – en vooral het horen van de strijdkreet – kreeg in Nederland vorm doordat de groepen die het doelwit waren – Nederlanders, Indo-Europeanen en Molukkers – hier hun toevlucht zochten en de strijd om erkenning voerden. In Indonesië heeft de term ‘bersiap’ echter geen enkele historische relevantie. Daar legde men zich toe – zoals gebruikelijk in een jonge natie – op een van bovenaf geregisseerde geschiedschrijving van heldenverering, met in de kantlijn aandacht voor intra-Indonesisch geweld onder de noemer ‘berdaulat’, oftewel sociale revolutie.

Deze ‘nationalisering’ van geschiedschrijving stond in de weg van een verklaringsmodel voor het extreme geweld met plaats voor een breed spectrum aan actoren. De auteurs breken met deze traditie en tonen aan dat er niet alleen sprake was van geweld van jonge Indonesische strijders tegen groepen die geassocieerd werden met het koloniale gezag. Er waren veel meer soorten daders en slachtoffers, waarbij de scheidslijn tussen ‘militair handelen’ en ‘terreur uitoefenen’ op non-combattanten soms moeilijk te trekken was. De machtsconstellaties die leunden op de aanwezigheid van allerlei soorten militairen op de verschillende eilanden – Japanners, Australiërs, Britten, Brits-Indiërs, Nederlanders – werden door de Indonesiërs met alle mogelijke middelen bevochten om hun eigen territorium en onderhandelingspositie te vergroten. De grote leiders Sukarno en Hatta mochten zich positioneren als ‘duiven’ die via onderhandelingen hun doel wilde bereiken, terwijl de jonge strijders wisten dat de beschikking over wapens de doorslag kon geven in de machtsconfrontatie. Hun aanvallen lokten weer tegenaanvallen uit, waarbij veel weerloze burgers en krijgsgevangenen omkwamen. Maar ook in gebieden zonder militaire aanwezigheid kwamen veel mensen om. De implosie van het Japans bestuur na de capitulatie maakte de weg vrij voor wraak tegen sociale groepen die geprofiteerd hadden van een bevoorrechte positie tijdens de Japanse bezetting, ten koste van de lokale bevolking. Vooral Chinezen en Indonesische bestuurlijke elites werden aangevallen. Dit moet tegen de achtergrond gezien worden van hongersnood en het ontbreken van centraal gezag. Er was dus een grote geografische en temporele verscheidenheid aan soorten extreem geweld die voortkwam uit rancune over uitbuiting en onderdrukking

tijdens zowel de Japanse als de koloniale periode. De scheidslijn tussen Indonesiërs en niet-Indonesiërs valt niet samen met die tussen onderdrukkers en onderdrukten omdat zowel het koloniale als het Japanse bestuur hun macht alleen konden behouden door bepaalde Indonesische sociale groepen medeverantwoordelijk te maken.

De auteurs bieden uitgebreide context voor de opbouw van deze 'rancune'. Hun verhaal begint niet in de herfst van 1945, als het extreem geweld zich voordoet, maar met een historische schets van een koloniale samenleving die gegrond was op ongelijkheid, uitbuiting en het onderdrukken van het verlangen naar autonomie. Dit laatste krijgt meer ruimte onder de Japanse heerschappij, maar ook zij geven uiteindelijk prioriteit aan wat nodig is voor de Japanse oorlogseconomie, ten koste van het meest arme deel van de bevolking.

Het meest vernieuwende aan de studie is de bronnenkritiek die toegepast wordt op alle eerdere schattingen van slachtofferaantallen onder Nederlanders, Indo-Europeanen en Molukkers. Daaruit blijkt dat soms ook gerenommeerde Indonesië-specialisten zich kunnen vergissen. De logica voor het naar beneden bijstellen van het geschatte slachtofferaantal – van 10.000-en naar 6000 – is overtuigend. Zo blijkt dat tentatieve extrapolaties van slachtoffer aantallen onbedoeld de status hebben gekregen van harde data. Daarbij speelt ook mee dat aanvankelijk als vermist opgegeven personen later zijn teruggevonden, maar niet van de lijsten zijn gehaald. Geplaatst naast een opsomming van slachtoffers van alle andere nationaliteiten in die periode wordt nog eens benadrukt dat de aanvallen tegen Nederlanders, Indo-Europeanen, Molukkers en Chinezen niet exclusief waren. Dat zal de pijn en het gevoel van miskening van de slachtoffers van de 'bersiap' die in Nederland terecht kwamen misschien niet verlichten, maar het is wel het resultaat van een broodnodige multifocale blik op de geschiedenis van dit conflict.

De brede aanpak met focus op het meso-niveau heeft ook invloed op de stijl en toon van het boek. Als je volledig wilt zijn in de opsomming van groepen, en precies bij het plaatsen van kanttekeningen, leidt dat soms tot omslachtige en omzichtige formuleringen. Die komen de puntigheid en leesbaarheid van de tekst niet altijd ten goede. Een meer fundamenteel kritiekpunt is dat bij de gelijkschakeling van soorten geweld, het onderscheid tussen motieven en methoden voor geweldsuitoefening zoals uitgeoefend door militairen en door losse ongereguleerde strijdtroepen verloren dreigt te gaan. De connotatie 'gruwelijk' bij het 'bersiap' geweld geeft aan dat het verder ging dan het

doden om de tegenstander uit te schakelen. Het ging ook om marteling en verminking. Hoewel er aandacht wordt besteed aan de oorsprong en het gebruik van de term *tjintjangan* – in mootjes hakken – krijgen we geen inzicht in het betekenissysteem achter deze veelal performatieve handelingen. Of het om georganiseerde psychologische terreur gaat, groepsdynamiek van getergde jonge mannen die alleen over een hakmes beschikken, of dat rituele motieven meespelen, blijft in het ongewisse.

Maar dat is misschien iets voor een volgende studie, waar wellicht de Indonesische bronnen die door Covid niet konden worden geraadpleegd, licht op zouden kunnen werpen. Wellicht is het dan mogelijk de lijsten met slachtoffer aantallen in open source beschikbaar te maken, zodat nabestaanden van de slachtoffers in alle hoeken van de wereld – Nederland, Indonesië, Australië, India, Groot Brittannië, Japan – hun familie-verhalen eraan kunnen koppelen. Gezien alle rumoer en spanningen, hebben Captain en Sinke een prestatie van formaat geleverd. Het stokje kan overgedragen worden aan jonge Indonesische historici, die dichterbij het materiaal zitten en nu gebruik kunnen maken van de rijkdom aan inzichten die het grootschalige onderzoeksprogramma, ondanks de maatschappelijke tegenstand, heeft weten op te leveren.

Stef Scagliola